

Rättvis handel och rättvist handlande

Arena nr. 3, augusti 1998

Den s.k. marknaden erövrar ideligen nya territorier. Begrepp som för inte så länge sedan tillhörde politikens och de fackliga organisationernas sfärer - såsom rättvisa och solidaritet - håller successivt på att flytta över till marknads domäner.

Längst har utvecklingen kanske gått på miljöområdet. Trenden i dag är att vi skall verka för en bättre miljö i vår egenskap av konsumenter. Vi förväntas köpa miljömärkta varor - Krav, Änglamark, Svanen, och allt vad de nu heter - och som konsumenter uppmanas (eller uppmanades) vi att källsortera våra sopor.

I tidningar kan vi läsa hur man "feministshoppar". Aftonbladets kvinnobilaga hävdar t.ex. att kvinnorörelsens sympatisörer bör äta en kvinnomärkt choklad kallad "Kraft Freia Marabou", men bör akta sig för den BU!-stämplade chokladen från Cloetta eller Fazer. Exakt varför Marabou är kvinnovänligast får dock läsaren aldrig veta.

Inom organisationer som "Rättvis handel" - som är en del av den internationella rörelsen för "Fair trade" - strävar man efter att "rättvisemärka" olika varor, för att garantera att man i egenskap av konsument stöder företag med anständiga arbetsförhållanden.

Även i vår egenskap av sparare förväntas vi verka för en bättre värld. Floran av aktiefonder som några av oss göder har på senare år utökats med nya alternativ, där vi kan välja att satsa på fonder som utesluter företag som handlar med vapen, säljer tobak eller skövlar regnskogar. I de brev från olika fondförvaltare som då och då dimper ned i min brevlåda - trots skylten "Ingen reklam, tack!" - kan jag t.ex. läsa att jag skall "Spara med hjärtat" genom att stödja Amnesty International via Bancos Humanfond (som, påpekas det för säkerhets skull, hade en värdeökning på 20 procent 1997).

Hur skall denna utveckling tolkas? I en galen tid, då klassklyftorna och orättvisorna ökar i svindlande takt och då politiker av alla kulörer väjer för alla handlingar som skulle kunna vända utvecklingen, överöses vi med reklambudskap som uppmanar oss att handla miljövänligt och solidariskt.

Håller kampen för en bättre värld på att byta arena? Skall politiskt arbete till förmån för t.ex. internationell solidaritet och mänskliga rättigheter ge plats för allas vår strävan efter att bli demokratiska konsumenter och rättvisa rentiärer?

Syftet med denna artikel är inte att besvara dessa svåra frågor; bara att försöka lyfta fram dem. Och en rimlig utgångspunkt kan, tycker jag, vara att de tendenser som skissartat berörts ovan har sina rötter i vissa utmärkande drag i det sena 1900-talets globala kapitalism. Det är därför hög tid att diskutera både risker och möjligheter med utvecklingen mot att en marknadsanpassad solidaritet tränger undan - eller kanske kan komplettera? - det vanliga politiska och fackliga arbetet.

Separationen mellan konsumtion och produktion

Gamle Henry Ford hade en vision: de arbetare som producerar T-Fordarna skall också ha råd att köpa dem.

En liknande vision av masskonsumtionsamhället kom också att bli själva fundamentet i det samhällskontrakt som de keynesianska årtiondena - mellan, säg, 1935 och 1975 - vilade på. Storindustrins arbetare och tjänstemän var inte bara löntagare - de var de viktigaste köparna av företagets produkter. "Per Albin byggde folkhemmet - vi möblerar det", som det brukade heta i IKEAs annonser.

Motståndet mot både fackföreningar, löneökningar och generell välfärdspolitik var förhållandevis svagt så länge löntagarna sågs som både producenter och konsumenter. Ökad köpkraft föreföll ligga i allas intresse.

I dagens globaliserade ekonomi ses löntagarnas inkomster alltmer som en ren kostnadspost, och som ett hot mot den internationella konkurrenskraften. Producenter och konsumenter är inte samma personer, och bor ofta inte ens i samma land.

Visst händer det att Ericsson-arbetare köper mobiltelefoner, eller IKEA-arbetare bokhyllan Billy, men de verkligt intressanta marknaderna finns någon annanstans.

De intressanta arbetarna finns också, i ökad utsträckning, någon annanstans. De som monterar Ericssons mobiltelefoner eller syr kläder åt Hennes & Mauritz i Rumänien, Kina eller Vietnam är ointressanta som konsumenter. Dessa länders växande medelklasser är viktiga marknader, på sikt, men den dag filippinska arbetare själva har råd att köpa bokhyllan Billy kommer IKEA inte anse sig ha råd att låta dem tillverka den.

Och producenterna blir alltmer utbytbara. Internationellt inriktade storföretag - i Sverige skulle vi kunna exemplifiera med IKEA, Ericsson, ABB eller Hennes & Mauritz - har gott om alternativ. Om arbetarna strejkar i Filippinerna, lönerna stiger i Estland eller Vietnams regering försämrar villkoren för utländska företag flyttar produktionen någon annanstans. Snabbt. Det finns dussintals företag, strategiskt utplacerade i olika länder och världsdelar, som skulle kunna producera bokhyllan Billy med mycket kort varsel.

Under dessa omständigheter blir t.ex. strejker ett slag i luften. IKEA drabbas inte nämnvärt av en strejk hos en filippinsk underleverantör. IKEA byter helt enkelt underleverantör. Det lokala företaget går kanske i konkurs, men vem, förutom de anställda, bryr sig?

De internationella storföretagen har i dag diversifierat sin produktion så långt att de vältrat över riskerna på ett globalt nät av underleverantörer. Ju längre ned i kedjan, desto hårdare konkurrens, desto mindre marginaler och desto större risk.

Naturligtvis finns det grupper av löntagare som har en sådan nyckelställning att även vissa storföretag är sårbara. Om gruvarbetare kräver högre löner är det inte alltid lätt att öka produktionen någon annanstans. När alla hamnarbetare strejkar lamslås hamnen. Men dessa strategiska grupper utgör undantagen, och de återfinns framför

allt bland tjänstemän, och inom tjänstesektorn - flygledare, dataspecialister, narkossköterskor, m.fl.

Den globala trenden mot en allt tydligare separation mellan producenter och konsumenter har viktiga konsekvenser. På det politiska och makroekonomiska planet har den bidragit till att försvaga det samhällsfördrag som keynesianismen i de utvecklade industriländerna baserades på. Arbetsgivarnas krav på försvagade fackföreningar, försämrat anställningsskydd, "flexibilisering" av arbetsmarknaderna och prioritering av inflationsbekämpning framför ökad sysselsättning vinner lättare gehör i en global ekonomi där lönerna för det egna landets arbetare uppfattas som en ren belastning, och inte som en tillgång.

Den lokala pizzeriaägarens intresse av att människor i närområdet får ökad köpkraft delas inte av Ericsson eller ABB. Eller av de allt mäktigare finansmarknaderna.

För den fackliga rörelsen innebär utvecklingen en försvagning av möjligheterna att föra facklig kamp av traditionellt slag.

Att facket i så gott som samtliga länder i dag befinner sig i en djup kris sammanhänger givetvis med en rad olika faktorer som det skulle föra för långt att diskutera här. Men min poäng i detta sammanhang är att storföretagens alltmer globaliserade produktion gör producenterna alltmer utbytbara, fragmenterade och maktlösa.

Om producenternas makt försvagats gäller motsatsen konsumenternas. Samtidigt som t.ex. strejkvapnet blivit allt trubbigare i dagens världsomspännande koncerner har förutsättningarna för konsumentaktioner förbättrats, inte minst tack vare modern informationsteknologi, som dramatiskt sänkt kostnaderna för kommunikation över gränserna.

När rader av företag i dag erbjuder oss "gröna", "rättvisa" eller "kvinnovänliga" alternativ gör de givetvis detta i vinstsyfte. De vet att de flesta människor innerst inne vill väl, och att det finns mycket pengar att hämta för dem som kan övertyga oss att handla - i betydelsen konsumera - rätt.

Mycket av allt detta är rena geschäftet; som extremfall kan nämnas de enfaldiga försöken att marknadsföra "grön el". I praktiken kan de ständiga maningarna till oss i egenskap av konsumenter också fungera som ett sätt att avpolitisera vissa känsliga frågor. Det vore dock fel av avfärda det arbete som rader av ideella organisationer har lagt ned för att påverka företagen i "rätt" riktning som verkningslösa; rätt använda kan påtryckningar av detta slag utgöra en del av framväxten av de motkrafter som dagens tygellösa kapitalism nödvändiggör.

Jag tror också att fackföreningsrörelsen måste acceptera att styrkeförhållandena har förskjutits från producent till konsument, och lära sig att agera på delvis nya arenor, och med nya metoder. När t.ex. ett antal fackligt aktiva arbetare på Coca Colas fabrik i Guatemala på 80-talet med företagsledningens goda minne trakasserades och sedan mördades hade en internationell konsumentbojkott förmodligen varit effektivare än de tappra försök till maningar om sympatistrejker som hördes. Och i dag är förutsättningarna för dylika aktioner ojämförligt mycket bättre än för tio-femton år sedan: så gott som varje fackförening har i dag tillgång till billiga internationella

kommunikationer, och det finns ett enormt nätverk - inte minst genom alla de solidaritetsorganisationer som är uppkopplade på Internet - som når ut snabbt, och effektivt.

Dock har den fackliga rörelsen världen över varit trög när det gäller att anpassa både mål och arbetsformer. Det finns mycket att övervinna av facklig konservatism, och av misstro mot de "alternativa" grupper - miljörörelser, kvinnorörelser, människorättsorganisationer, m.fl. - som vuxit fram, och som på ett helt annat sätt än facket har lärt sig utnyttja både massmedia och modern kommunikationsteknologi.

I en tid då behovet av motkrafter är skriande, och då många etablerade socialdemokratiska partier helt okritiskt bejakar allt som "globaliseringen" representerar, är det svårt att se någon framtid för begrepp som rättvisa och solidaritet om inte fackföreningsrörelsen förmår söka nya allierade.

Svensen viftar med hunden

Att finansmarknaderna fått en växande roll - globalt, och inom de enskilda länderna - är ett välkänt faktum, liksom att detta inneburit en maktförskjutning på flera olika plan: från stat till marknad, från produktion till spekulation, från arbete till kapital, och från fattiga till rika.

På sikt tror jag att finanskapitalets härjningar måste regleras internationellt, på något sätt (men fråga mig inte hur - inget av de förslag jag har sett förmår övertyga). Att situationen blivit absurd illustreras inte minst av det senaste årets utveckling i Asien, där finansmarknadernas flockmentalitet skapat en kris som inte på något sätt avspeglar ländernas faktiska ekonomiska situation.

I dagens globala ekonomi viftar svansen på hunden. Tvärtom vore bättre.

Finansmarknadernas växande makt skapar en ny form av sårbarhet inte bara för nationer, utan även för företag. Hot om utförsäljning från löntagarkontrollerade pensionsfonder av aktier i företag som inte respekterar fackliga rättigheter, eller som beviljar sina chefer orimligt höga löner och stora fallskärmar, skulle t.ex. kunna vara ett påtryckningsmedel, som kan tänkas bli alltmer verksamt i takt med att direktörernas löner och bonus knyts till företagets aktiekurser, snarare än till deras vinst- eller försäljningsutveckling.

I många länder - dock knappast i Sverige, än så länge - förs det också en livaktig debatt om huruvida förvaltningen av löntagarnas gigantiska pensionsfonder, eller fackföreningarnas strejkkassor, skall styras av andra kriterier än de ensidiga lönsamhetskrav som är gängse på finansmarknaderna. Skall t.ex. fackföreningsrörelsen försöka utgöra en motkraft mot de alltmer globaliserade finansmarknaderna genom att bygga upp fonder som arbetar med begrepp som "rättvisa", "solidaritet", "sysselsättning" och "långsiktighet"?

Möjligheterna är stora, men den hittillsvarande passiviteten nära nog total. Detsamma gäller de politiska möjligheter som finns att - ibland med världens fattiga länder som allierade - försöka påverka utformningen av det internationella ekonomiska regelverk

som växer fram, och där storföretagens intressen fått dominera nästan helt utan motvikt.

Internationella regelverk

Det mest slående med de överenskommelser om handel och utländska investeringar som förbereds inom ramen för t.ex. WTO (*World Trade Organisation*) och MAI (*Multilateral Agreement on Investment*) är att investerarnas och storföretagens intressen är helt överordnade alla andra mål, såsom sysselsättning, miljö och fackliga rättigheter. Detsamma gäller flertalet EU-regler.

Sverige, som ett litet, utrikeshandelsberoende land har all anledning att stödja en fortsatt liberalisering av världshandeln, och fasta spelregler som minskar riskerna för handelshinder och annat djävulskap från de stora staterna. Men i utformningen av regelverken inom WTO och MAI, och inom EU, gäller det att försöka slå vakt om andra rättigheter än kapitalets, och här behövs det ett samarbete mellan arbetarrörelsen och olika miljö- och människorättsorganisationer. Som ett absolut minimum måste den internationella arbetsorganisationens (ILOs) regler om föreningsfrihet och kollektiv förhandlingsrätt respekteras, liksom nationella regeringars rätt att ingripa mot miljöskadliga varor och investerare.

Speciellt det utkast till investeringsavtal, MAI, som utarbetats av den ekonomiska samarbetsorganisationen OECD är smått parodiskt i sin avspeglning av styrkeförhållandena i dagens värld: investerarna garanteras alla rättigheter och få skyldigheter, men för nationella regeringar gäller motsatsen. Löntagarnas intressen nämns över huvud taget inte.

En annan sak är dock hur långt man skall sträva efter internationella överenskommelser om saker som minimilöner och arbetsförhållanden. För u-länderna är allt tal om att föra in s.k. sociala klausuler i WTOs regelverk en styggelse; inte utan rätt uppfattas dessa försök, som fått stöd av bl.a. den amerikanska fackföreningsrörelsen, som en form av förtäckt protektionism från de rika ländernas sida.